

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2023. № 1.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.1.22>
УДК 338.242.2:658.8

О. В. Овсієнко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6467-9396>

БІЗНЕС У СФЕРІ ЕНЕРГОПОСТАЧАННЯ НА УКРАЇНСЬКОМУ ЕНЕРГОРИНКУ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

O. Ovsienko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Economic Theory, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

BUSINESS IN THE FIELD OF ENERGY SUPPLY ON THE UKRAINIAN ENERGY MARKET IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

У статті досліджено фактори, які впливають на розвиток бізнесу у сфері енергопостачання в умовах невизначеності. Доведено, що джерелом невизначеності є відсутність чітких сигналів з боку держави про наміри довести до логічного завершення реформування енергоринку. Попри проголошені цілі реформування ринку (перехід до вільного ціноутворення, створення рівних умов конкуренції, прозорість), у регуляторних актах закріплюються норми, які «заперечують» ринок як такий. Серед основних

факторів, що дестимулюють розвиток бізнесу в сфері енергопостачання, можна виділити: законодавчо закріплені розбіжності у «правилах гри» для споживачів і постачальників; санкціоновану державою монополізацію ринку, яка відбувається в інтересах державних підприємств; штучно створені нерівні умови конкуренції між підприємствами постачальниками. На жаль, регуляторна невизначеність ставить під сумнів економічну доцільність роботи незалежних постачальників та може призвести до того, що вони почнуть покидати ринок.

The article examines the factors that influence the development of business in the field of energy supply in conditions of uncertainty. It has been proven that the source of uncertainty is the absence of clear signals from the state about intentions to bring the energy market reform to a logical conclusion. The reform of energy markets, which is carried out in Ukraine, is based on the principles of transparency, liberalization, free access to networks, creation and maintenance of equal conditions of competition for all market entities. However, basic macroeconomic conditions for liberalization (namely, replacement of artificially low prices for the population with targeted subsidies, sale of domestically produced natural gas through the stock exchange) are still lacking. Therefore, the state often tries to avoid the growth of social tension by non-market methods that discourage the development of business in the field of energy supply. Among the main factors that complicate the work of energy suppliers, we can highlight: legally established differences in the "rules of the game" for consumers and suppliers (when the consumer can receive the goods even under conditions of late payment or no payment at all); state-sanctioned market monopolization that takes place in the interests of state-owned enterprises (the mechanism of assigning special duties); artificially created unequal conditions of competition between supplier enterprises (sale of a resource of own production through a state-owned company, and not through an exchange mechanism). An asymmetric approach to market participants can be traced in the regulation of market relations. During the

martial law, this approach began to be more actively and widely used. In one market transaction, one of the parties obtains unjustified advantages at the expense of the other party, relying on the support of the state. This undermines confidence in the reforms carried out in the energy sector and slows down their progress. Unfortunately, regulatory uncertainty calls into question the economic viability of independent providers and may lead to them leaving the market.

Ключові слова: підприємства-постачальники, енергетичний ринок, енергопостачання, державне регулювання, монополізація.

Keywords: supply companies, energy market, energy supply, state regulation, monopolization.

Постановка проблеми. Лібералізація ринків природного газу та електроенергії, яка відбувається в Україні, мала на меті створення прозорого конкурентного середовища, перехід до ринкового ціноутворення, забезпечення вільного доступу до мереж. Кінцеві споживачі в результаті реформ набули права обирати постачальників енергоресурсів. Однак незважаючи на збереження загального вектору руху, реформування ринку останніми роками уповільнювалося. Так, доволі неоднозначними рішеннями держави з точки зору проголошених реформою цілей можна вважати повернення до регульованих цін на природний газ для домогосподарств, «м'яку» монополізацію побутового сегменту ринку природного газу групою «Нафтогаз» [1], спроби нав'язування постачальникам відверто неринкових умов роботи (отримання гарантій у системних банках, створення страхового запасу газу) [1-3]. Якщо додати до цього суттєве зменшення економічної активності та масове зuboжіння населення внаслідок війни, труднощі з постачанням енергоносіїв через пошкодження енергетичної інфраструктури, можна побачити, що умови роботи постачальників на енергетичному ринку стають дедалі більш складними. З огляду на це виявляється важливим

оцінити подальші перспективи розвитку бізнесу в сфері енергопостачання на українському енергетичному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив ринкових реформ на роботу підприємств енергетичного сектору активно вивчається у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Так, у роботах Ю. Костіна та В. Шведкого визначаються принципи формування стратегій підприємств-постачальників, висвітлюється вплив державного регулювання на діяльність цих підприємств [2; 4]. А. Компан, оцінюючи перспективи енергетичних реформ, звертає увагу на неринкові умови, які створюються українською державою для бізнесу в сфері енергопостачання [1]. Г. Хемптон, Е. Фолей, Д. Ферцифер Дел Ріо, Д. Лаверті, Б. Сміт, Б. Колфілд наголошують на поступовому заміщенні цінової конкуренції неціновою у роздрібному сегменті ринку внаслідок його лібералізації [5]. Н. Гутаревич аналізує зміни, які відбулися при переході до фінансової моделі покладення спеціальних обов'язків [6]. Водночас поява у зовнішньому середовищі підприємств постачальників нових загроз і ризиків (війна, криза, перманентне оновлення правил функціонування) зумовлює необхідність визначити фактори, що впливатимуть на бізнес в сфері енергоспоживання у найближчій перспективі.

Постановка завдання. Метою статті є визначення факторів, які впливають на розвиток бізнесу у сфері енергопостачання в умовах невизначеності, а також оцінка подальших перспектив роботи постачальників на українському енергетичному ринку.

Виклад основного матеріалу. Діяльність у сфері постачання енергоресурсів, згідно з вимогами Третього енергетичного пакету Європейського Союзу, відокремлена від інших видів бізнесу на енергетичному ринку. Підприємства постачальники здійснюють продаж природного газу та електроенергії кінцевим споживачам, але самостійно не видобувають газ і не виробляють електроенергію. На ринку ці підприємства виконують функцію посередника між генерацією і видобутком, з одного

боку, та споживачем – з другого. Постачання природного газу й електроенергії – доволі ємний сегмент енергетичного ринку.

Сумарний обсяг продажу природного газу та електроенергії тільки у І півріччі 2021 р. становив понад 190 млрд грн: ємність газового ринку сягнула 95381,9 млн грн, ємність ринку електроенергії – 94868,9 млн грн (табл. 1). Основна частина ринку припадає на непобутових споживачів. На ринку природного газу обсяг споживання цієї групи становив 62,5 % у натуральному вимірі та 61,8 % у вартісному вимірі. На ринку електроенергії обсяги закупівель непобутових споживачів склали 60,9 % у натуральному вимірі та 68,5 % – у вартісному. Цікаво також зазначити, що середні ціни на природний газ для побутових споживачів перевищували ціни для непобутових споживачів у 1,02 рази. Тоді як по електроенергії спостерігалася протилежна ситуація: у побутовому сегменті ринку середні ціни для непобутових споживачів були вище, ніж для побутових в 1,4 рази.

Таблиця 1. Ємність ринків природного газу та електроенергії в Україні, І півріччя 2021 р.

Групи споживачів	Кількість споживачів, од.	Обсяг постачання	Середня ціна	Ємність ринку, млн грн
Природний газ				
Побутові споживачі	10231766	3957,2 млн м ³	9,1886 грн / м ³	36361,33
Непобутові споживачі	54804	6596,8 млн м ³	8,9469 грн / м ³	59020,57
Разом	10286570	10554,0 млн м ³	-	95381,90
Електроенергія				
Побутові споживачі	16988420	18528,2 млн кВт*год	1,61 грн / кВт*год	29830,4
Непобутові споживачі	524242	28906,0 млн кВт*год	2,25 грн / кВт*год	65038,5
Разом	17512662	47434,2 млн кВт*год	-	94868,9

Джерело: сформовано на основі [7; 8].

Оскільки діяльність підприємств постачальників доволі жорстко регулюється національним законодавством, потенційні загрози для розвитку бізнесу в цій сфері пов'язані передусім з державним регулюванням. Як правило, погіршення макроекономічної ситуації змушує державу вводити все

нові і нові регуляторні вимоги, покликані забезпечити стале енергопостачання за прийнятними цінами. Регуляторні практики не завжди є досконалими й ефективними. Перманентні зміни у регуляторних вимогах посилюють ринкову невизначеність та негативно впливають на розвиток бізнесу. Серед основних факторів, які становлять найбільш значні загрози, можна виділити такі: розбіжності у «правилах гри» для споживачів та постачальників, закріплені законодавчо; санкціонована державою монополізація ринку, яка відбувається в інтересах державних підприємств; штучно створені нерівні умови конкуренції між підприємствами постачальниками. Розглянемо дію цих факторів та їх вплив на розвиток бізнесу в сфері енергопостачання докладніше.

1. *Законодавчо закріплені розбіжності у «правилах гри» для споживачів та постачальників.* Реформування енергетичного ринку остаточно не завершене. Так, спроба переходу до ринкового ціноутворення відбулася тільки на ринку природного газу, проте навіть не охопила його повністю. У побутовому сегменті ринку через значні коливання цін і побоювання соціального вибуху держава змушена була відмовитися від ринкових цін та повернутися до їх регулювання. Що стосується електроенергії, то ціна для домогосподарств залишається регульованою від самого початку реформування ринку.

Традиційно встановлення верхньої границі ціни розглядається як засіб соціальної підтримки населення. В умовах воєнного стану було оголошено мораторій на підвищення цін, водночас заборонено обмежувати споживання побутових споживачів з числа домогосподарств у випадку несплати ними за поставлені енергоресурси. Також заборонено вживати будь-які дії, спрямовані на стягування заборгованості. Споживач, таким чином, опинився на ринку у неринкових умовах: він може споживати, не оплачуючи, накопичувати борги без санкцій. З одного боку, неринкові рішення були продиктовані прагненням держави захистити населення в умовах війни,

падіння добробуту, масового зубожіння та безробіття, посилення вимушеної міграції.

З другого боку, виникає питання: як це буде компенсовано? Спроби перекласти витрати на постачальників неможливі в умовах ринку. Постачальник – ринковий агент, його мотивація – прибуток. Оскільки постачальники не мають власних ресурсів, а лише перепродають те, що закупили, вони не можуть продавати дешевше, ніж ринкова ціна. Доволі тривалий час ця колізія долається завдяки механізму покладення спеціальних обов’язків (PCO). На ринку електроенергії діє фінансова модель PCO: постачальники універсальних послуг купують електроенергію за ринковою ціною, а продають населенню за значно нижчою регульованою ціною. Компенсація різниці відбувається за рахунок державних підприємств – НАЕК «Енергоатом» та ПрАТ «Укргідроенерго» [6]. На ринку природного газу постачальники купують газ за спеціальними цінами у ТОВ «Газопостачальна компанія “Нафтогаз Трейдинг”» (за умов воєнного стану – за ціною базової річної пропозиції, оприлюдненої станом на 24 лютого 2022 р.). У свою чергу ГК «Нафтогаз Трейдинг» має доступ до ресурсу внутрішнього видобутку, що і дозволяє підтримувати занижену ціну.

Вади механізму PCO – погіршення фінансового стану державних електроенергетичних підприємств, спотворення умов конкуренції, монополізація ринку – тема окремих досліджень. Зазначимо, що в умовах воєнного стану і без того хитка конструкція PCO доповнилася низкою суперечливих регуляторних новел. Так, для того, щоб мати можливість купувати природний газ за спеціальними цінами, постачальники мали [9]:

- надати ГК «Нафтогаз Трейдинг» банківську гарантію на суму грошових зобов’язань, що дорівнювала вартості пікового місячного обсягу споживання природного газу побутовими споживачами у 2021 р.;
- погасити заборгованість перед ГК «Нафтогаз Трейдинг» та НАК «Нафтогаз»;

- забезпечити рівень розрахунків за природний газ з домогосподарствами на рівні не менше, ніж 90 %.

Таким чином у правилах, за якими укладається угода купівлі-продажу на ринку природного газу, існує суперечність. Покупець у побутовому сегменті може отримати товар, не оплачуючи його, принаймні у період дії воєнного стану. Тоді як продавець має фактично за це заплатити. І все це санкціонується державою та унормовується вітчизняним законодавством. Не дивно, що постачальників, бажаючих працювати за таких умов, стає дедалі менше. Якщо у травні 2022 р. цінові пропозиції для побутового сегменту оприлюднили понад 40 постачальників, то вже у січні 2023 р. таких компаній було лише 9, тобто майже у п'ять разів менше [10].

Постачальники, які не виконують вимоги, позбавляються права купувати природний газ за спеціальними цінами. Так, компанії «Твій Газзбут», на які припадало понад 70 % продажу природного газу, були змушені передати своїх споживачів до постачальника останньої надії – ТОВ «Газопостачальна компанія “Нафтогаз Трейдинг”». Наразі ГК «Нафтогаз Трейдинг» обслуговує 12,3 млн побутових споживачів, фактично перетворившись на монополіста ринку.

В. Шведкий вказує на те, що механізм покладення спеціальних обов'язків зумовлює для постачальників ризик неповернення інвестицій [2]. Постачальники, які намагалися стати більш конкурентоспроможними та інвестували у розвиток цифрових, агентських сервісів, створення регіональних збутових мереж, стикаються з ситуацією невизначеності, оскільки капіталовкладення було зроблено у розрахунку на лібералізацію ринку і ринкові правила гри. А Компан зазначає, що від ринку природного газу залишився лише невеликий сегмент юридичних осіб, у якому ще можна вести бізнес [1]. Асиметричний підхід держави до учасників ринку підриває довіру до реформ, які здійснюються в енергетичному секторі, уповільнює їх перебіг.

2. *Монополізація ринку.* Бізнес у сфері енергопостачання в результаті реформування енергетичного ринку мав перетворитися на конкурентний сегмент, у якому боротьба за споживача здійснюється як ціновими, так і неціновими методами. Але доволі суперечливі рішення держави, прийняті під тиском об'єктивно складних макроекономічних обставин, не просто уповільнили формування конкурентного середовища, а й відверто сприяли монополізації ринку.

Передумовою монополізації ринку є відсутність вільного доступу до ресурсу власного видобутку у більшості постачальників. Водночас деякі постачальники такий доступ мають, у тому числі завдяки державній підтримці. Так, «Укргазвидобування» продає ресурс власного видобутку «Нафтогазу», а той – іншим учасникам. Окрім фінансових вимог, про які йшлося вище, існують також організаційні вимоги – передача ЕІС-кодів (фактично інформації про клієнтське споживання), участь у балансуючій групі. Це зводить нанівець зусилля постачальників щодо формування та утримування портфелю клієнтів у побутовому сегменті. Адже конкурувати з монополією, що спирається на державну підтримку, доволі важко.

Прискорити процес монополізації та «поховати» ринок в інших сегментах можуть також вимоги щодо створення страхового запасу природного газу [3]. Мета – проходження опалювального сезону. Величина запасу встановлюється у процентах від запланованих місячних обсягів поставки на наступний місяць. Витрати на створення запасу несуть постачальники. Якщо врахувати, що розрахунки за спожитий газ відбуваються, як правило, по факту, а не авансом, знов бачимо асиметрію умов у правилах здійснення угод купівлі-продажу. У ситуації тотальної невизначеності, ризиків фізичного руйнування бізнесу споживачів, постачальник опиняється у програшних умовах: його кошти «заморожуються» з ризиком вічного неповернення. Фінансове становище постачальників погіршується.

Слід зазначити, що у держави існують й інші способи пом'якшення соціальних проблем, окрім їх перекладання на приватний сектор. Таким способом могла б стати монетизація субсидій найменш захищеним або соціально вразливим категоріям споживачів. Але така діяльність потребує докорінної зміни пропорцій суспільного розподілу – завдання, що виходить далеко за межі реформування енергоринку. Остаточно невідомо, чи планує уряд продовжити рухатися у напрямі лібералізації ринку. Нажаль, чітких сигналів постачальники не отримують.

3. Нерівні умови конкуренції між підприємствами постачальниками. Учасники енергоринку часто дорікають на нерівні умови конкуренції. Так, голова Асоціації постачальників енергоресурсів А. Компан, зазначає, що «...умови ПСО, який написав Уряд, не зможе виконати жоден постачальник» (маються на увазі умови, викладені у постанові КМУ «Про внесення змін до Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу» – отримання фінансових гарантій, погашення боргів тощо [9]).

Виправити становище, на дамок учасників ринку, можливо було б шляхом забезпечення вільного доступу постачальників до купівлі природного газу українського видобутку. Але для цього необхідно, щоб АТ «Укргазвидобування», яке входить у структуру НАК «Нафтогаз України», почало продавати газ власного видобутку через біржу або через двосторонні контракти [1; 2; 4]. Це створило б необхідні цінові орієнтири, вирівняло умови конкуренції між постачальниками, дало б можливість своєчасно впливати на ринок у випадку цінових спекуляцій. Але уряд пішов іншим шляхом, ухваливши рішення про продаж усього обсягу видобутку лише одному постачальнику – «Нафтогазу».

Таким чином основною проблемою для бізнесу у сфері енергопостачання є навіть не труднощі військового часу, а невизначеність – відсутність чітких сигналів від держави про наміри або продовжувати, або

згортати реформи. Ті явища, які спостерігаються у регуляторному середовищі ринку, взагалі ставлять під сумнів існування незалежних підприємств постачальників.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Розвиток бізнесу в сфері енергопостачання здійснюється останніми роками в умовах підвищеної нестабільності зовнішнього середовища. Головна причина нестабільності – регуляторна невизначеність. Реформування енергетичних ринків, яке здійснюється в Україні, спирається на принципи прозорості, лібералізації, вільного доступу до мереж, створення та підтримки рівних умов конкуренції для всіх суб'єктів ринку. Проте базових макроекономічних умов для лібералізації (а саме: заміна штучно занижених цін для населення адресними субсидіями, продаж природного газу власного видобутку через біржу) все ще бракує. Тому часто держава намагається уникнути зростання соціальної напруги неринковими методами, які дестимулюють розвиток бізнесу в сфері енергопостачання.

Серед факторів, які негативно впливають на діяльність підприємств постачальників, можна виділити: законодавчо закріплені розбіжності у «правилах гри» для споживачів та постачальників; санкціоновану державою монополізацію ринку, яка відбувається в інтересах державних підприємств; штучно створені нерівні умови конкуренції між підприємствами постачальниками.

Нажаль, відсутність чітких сигналів від держави про наміри або продовжувати, або зупиняти реформи остаточно чи на деякий час ставить під сумнів економічну доцільність роботи незалежних постачальників та може призвести до того, що вони почнуть покидати ринок. Тим самим ринку знов загрожує монополізація. З огляду на це перспективи подальших досліджень пов'язані з пошуком таких методів регулювання енергоринку, які б дозволили зберегти конкурентне середовище та завадили б учасникам ринкових трансакцій отримувати необґрунтовані переваги за рахунок інших учасників ринку.

Література

1. Компан А. Війна – не привід ухвалювати неринкові рішення. *Енергобізнес*. 2022. 4 жовтня. URL: <https://e-b.com.ua/artem-kompan-viina-ne-privid-uxvalyuvati-nerinkovi-risennya-4841> (дата звернення 18.01.2023).
2. Шведкий В. В одні ворота: як фіксовані ціни ризикують поховати ринок газу в Україні. *Mind*. 2021. 25 січня. URL: <https://mind.ua/openmind/20221238-v-odni-vorota-yak-fiksovani-cini-rizikuyut-pohovati-rinok-gazu-v-ukrayini> (дата звернення: 18.01.2023).
3. Про розмір страхового запасу природного газу та порядок його створення: Постанова КМУ: проєкт. URL: https://www.mev.gov.ua/rehulyatornyy-akt/povidomlennya-pro-oprylyudnennya-proektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrayiny-1?fbclid=IwAR0DBIRKoQ_TnHaplmV2r4KnSEXQ1IIm_Dd2mpu5lZ4KR8dhDZMv7ueQsDA (дата звернення 18.01.2023).
4. Костін Ю. Д., Шведкий В. А. Компанії-постачальники на енергетичному ринку України: конкуренція стратегій. *Бізнес Інформ*. 2022. № 7. С. 191–196. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-7-191-196>.
5. Hampton, H. Customer engagement strategies in retail electricity markets: A comprehensive and comparative review [Text] / H. Hampton, A. Foley, D. Furszyfer Del Rio, B. Smyth, D. Lavery, B. Caulfield // *Energy Research & Social Science*. – 2022. – August. – Vol. 90. DOI: [10.1016/j.erss.2022.102611](https://doi.org/10.1016/j.erss.2022.102611).
6. Гутаревич Н. Спецобов'язки для учасників ринку електроенергії: що змінилося. *Юридична газета*. 2020. 14 липня. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/energetichne-pravo/shcho-take-specobovyazki-na-rinku-elektrichnoyi-energiyi.html> (дата звернення: 18.01.2023).
7. Ціни на природний газ для споживачів, 2017-2021. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/energ/ser_cin_gas/ser_cin_gas_u/arh_sc_gaz2018_u.htm (дата звернення: 18.01.2023).

8. Ціни на електроенергію для споживачів, 2017-2021. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/energ/ser_cin_el_energ/ser_cin_el_energ_u/arh_sc_elen2018_u.htm (дата звернення: 18.01.2023).

9. Про внесення змін до Положення про покладення спеціальних обов'язків на суб'єктів ринку природного газу для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку природного газу: Постанова КМУ від 29.04.2022 № 489. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/489-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.01.2023).

10. Ціна на газ: базова річна пропозиція. ГазПравда. 2022. 27 грудня. URL: <https://gazpravda.com.ua/novyny/chy-zminytsia-tsina-hazu-dlia-naselennia-u-novomu-rotsi-ohliad-hazpravdy> (дата звернення: 18.01.2023).

References

1. Yer'omenko, A. (2022), "Kompan A. War is not a reason to make non-market decisions", *Enerhobiznes*, [Online], available at: <https://e-b.com.ua/artem-kompan-viina-ne-privid-uxvalyuvati-nerinkovi-risennya-4841> (Accessed 18 January 2023).

2. Shvedkyi, V. (2021), "One gate: how fixed prices risk burying the gas market in Ukraine", *Mind*, [Online], available at: <https://mind.ua/openmind/20221238-v-odni-vorota-yak-fiksovani-cini-rizikuyut-pohovati-rinok-gazu-v-ukrayini> (Accessed 18 January 2023).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), "The Project of Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "About the size of the insurance reserve of natural gas and the procedure for its creation", available at: https://www.mev.gov.ua/rehulyatornyy-akt/povidomlennya-pro-oprylyudnennya-proektu-postanovy-kabinetu-ministriv-ukrayiny-1?fbclid=IwAR0DBlRKoQ_TnHaplmV2r4KnSEXQ1IIm_Dd2mpu5lZ4KR8dhDZMv7ueQsDA (Accessed 18 January 2023).

4. Kostin Yu. D. and Shvedkyi V. A. (2022), “Supplier companies in the energy market of Ukraine: competition of strategies”, *Business Inform*, vol. 7, pp. 191–196. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-7-191-196>.
5. Hampton, H., Foley, A., Furszyfer Del Rio, D., Smyth, B., Lavery, D. and Caulfield, B. (2022), “Customer engagement strategies in retail electricity markets: A comprehensive and comparative review”, *Energy Research & Social Science*, August, Vol. 90. DOI: 10.1016/j.erss.2022.102611.
6. Hutarevych, N. (2020), “Special duties for electricity market participants: what has changed”, *Yurydychna hazeta*, [Online], available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/energetichne-pravo/shcho-take-specoboviazki-na-rinku-elektrichnoyi-energiyi.html> (Accessed 18 January 2023).
7. State Statistics Service of Ukraine (2017-2022), “Prices for natural gas for consumers”, available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/energ/ser_cin_gas/ser_cin_gas_u/arh_sc_gaz2018_u.htm (Accessed 18 January 2023).
8. State Statistics Service of Ukraine (2017-2022), “Electricity prices for consumers”, available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/energ/ser_cin_el_energ/ser_cin_el_energ_u/arh_sc_elen2018_u.htm (Accessed 18 January 2023).
9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution “On making changes to the Regulation on imposing special obligations on natural gas market entities to ensure public interests in the process of functioning of the natural gas market”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/489-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 18 January 2023).
10. HazPravda (2022), “Gas price: basic annual offer”, available at: <https://gazpravda.com.ua/novyny/chy-zminytsia-tsina-hazu-dlia-naselennia-u-novomu-rotsi-ohliad-hazpravdy> (Accessed 18 January 2023).

Стаття надійшла до редакції 19.01.2023 р.